

Educació social comunitària i especialitzada: estratègies per a afrontar la covid-19 a Colòmbia

Recepció: 03/04/2021 / Acceptació: 27/05/2021

Resum

La pandèmia per covid-19 ha generat una crisi sanitària, econòmica, social i educativa en el territori colombià, fent visible, alhora, les situacions de desigualtat social i exclusió que viuen els grups de població que històricament han estat vulnerats. Davant d'aquest panorama, l'Associació Colombiana de Pedagogia Social i Educació Social ha desenvolupat el projecte Corona-Esperança, com una estratègia socioeducativa d'afrontament, suport i acompanyament a aquests col·lectius, situant la seva intervenció en tres contextos i poblacions del país: infants i famílies migrants veneçolanes a Soledad (Atlàntico), dones privades de la llibertat en condició d'excepcionalitat i les seves famílies a Dosquebradas (Risaralda) i famílies en condició de desplaçament a Bogotà (Cundinamarca). En aquest sentit, en aquest article es descriu aquesta experiència i intervenció socioeducativa, la qual es fonamenta des de les teories, pràctiques i valors de la pedagogia i l'educació social, enfocant-se en dues de les seves àrees: l'especialitzada i la comunitària, i en què es destaca la pertinència i rellevància d'un procés metodològic d'investigació-acció per al disseny, execució i avaluació de bones pràctiques contextualitzades que contribueixin a la millora de la qualitat de vida d'aquestes poblacions.

Paraules clau

Pedagogia social, educació social especialitzada, educació social comunitària, covid-19, Corona-Esperança.

Educación social comunitaria y especializada: estrategias para afrontar la covid-19 en Colombia

La pandemia por covid-19 ha generado una crisis sanitaria, económica, social y educativa en el territorio colombiano, visibilizando a su vez las situaciones de desigualdad social y exclusión que viven los grupos de población que históricamente han sido vulnerados. Frente a este panorama, la Asociación Colombiana de Pedagogía Social y Educación Social ha desarrollado el proyecto Corona-Esperanza, como una estrategia socioeducativa de afrontamiento, apoyo y acompañamiento a estos colectivos, situando su intervención en tres contextos y poblaciones del país: niños y familias migrantes venezolanas en Soledad (Atlántico), mujeres privadas de la libertad en condición de excepcionalidad y sus familias en Dosquebradas (Risaralda) y familias en condición de desplazamiento en Bogotá (Cundinamarca). En este sentido, en este artículo se describe dicha experiencia e intervención socioeducativa, la cual se fundamenta desde las teorías, prácticas y valores de la pedagogía y la educación social, enfocándose en dos de sus áreas: la especializada y la comunitaria, y en que se destaca la pertinencia y relevancia de un proceso metodológico de investigación-acción para el diseño, ejecución y evaluación de buenas prácticas contextualizadas que contribuyan a la mejora de la calidad de vida de estas poblaciones.

Palabras clave

Pedagogía social, educación social especializada, educación social comunitaria, covid-19, Corona-Esperanza.

Community and specialized social education: strategies to deal with COVID-19 in Colombia

The COVID-19 pandemic has generated a health, economic, social and educational crisis throughout Colombia while also shining a spotlight on situations of social inequality and exclusion experienced by population groups whose rights have been historically ignored. Faced with this scenario, the Colombian Association of Social Pedagogy and Social Education has developed the Corona-Esperanza ("Corona-Hope") project, a socio-educational strategy for providing care, support and guidance to these groups. This intervention focuses on three situations and population groups in the country: Venezuelan migrant children and families in Soledad (Atlántico), women deprived of their freedom in exceptional circumstances and their families in Dosquebradas (Risaralda), and displaced families in Bogotá (Cundinamarca). The article describes this experience and socio-educational intervention, which is based on the theories, practices and values of pedagogy and social education, focusing on two of its thematic areas: specialized and community social education. Moreover, the paper stresses the relevance and importance of a methodological process of research-action for the design, implementation and evaluation of contextualized good practices that can contribute to improving quality of life among the aforementioned groups.

Keywords

Social pedagogy, specialized social education, community social education, COVID-19, Corona-Esperanza.

Com citar aquest article:

Paola Polo Amashta, G. P. i Zolá Pacochá, A. I. (2021). Educació social comunitària i especialitzada: estratègies per a afrontar la covid-19 a Colòmbia. *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 78, p. 33-57.

▲ Introducció

L'11 de març de 2020, l'Organització Mundial de la Salut (OMS, 2020) va declarar la situació del coronavirus (covid-19) com una pandèmia de caràcter mundial, tenint en compte els nivells de propagació i gravetat, tot i que des del 30 de gener del mateix any es va detectar com una emergència. A més, es va aclarir sobre manera que aquesta crisi no només afectaria la salut pública, sinó que corresponia a tots els sectors (educatiu, econòmic, culturals, polítics, etc.), entitats públiques i privades, organitzacions, institucions socioeducatives, etc., mobilitzar estratègies integrals per afrontar la situació i minimitzar l'impacte. Es va fer una crida d'emergència i urgència perquè els governs adoptessin enfocaments de prevenció contextualitzats, diferencials i d'atenció integral per respondre a les necessitats dels ciutadans, especialment la dels col·lectius en situació de vulnerabilitat, risc i/o conflicte.

Per a Amèrica Llatina i el Carib la pandèmia per covid-19 ha comportat fortes complicacions en el creixement econòmic i el desenvolupament social

D'acord amb la Comissió Econòmica per a Amèrica Llatina i el Carib (CEPAL, 2021), Amèrica Llatina i el Carib han estat dels contextos més afectats, a més reporta que la condició de la pandèmia per covid-19 ha comportat fortes complicacions en el creixement econòmic i el desenvolupament social. Això agreuja les situacions d'alta desigualtat i vulnerabilitat que hi ha a Amèrica Llatina, on es potencien de mica en mica l'augment de la pobresa i la pobresa extrema, dificultats de cohesió social, informalitat laboral, desprotecció social, entre d'altres. De la mateixa manera, sense cap dubte, la pandèmia ha tingut més impacte en diversos grups poblacionals, els quals han estat històricament exclosos i discriminats, reconeixent que no compten amb la mateixa capacitat de resposta i afrontament, per les seves condicions de vulnerabilitat (CEPAL, 2020).

El covid-19 arriba a una regió marcada per una matriu de desigualtat social, els eixos estructurants de la qual –l'estrat socioeconòmic, el gènere, l'etapa del cicle de vida, la condició ètnico-racial, el territori, la situació de discapacitat i l'estatus migratori, entre d'altres– generen escenaris d'exclusió i discriminació múltiple i simultània que redunden en més vulnerabilitat davant els efectes sanitaris, socials i econòmics d'aquesta malaltia. (CEPAL, 2021, p. 13)

Aquesta situació s'evidencia sobretot a Colòmbia, on els casos i morts per covid-19 augmenten progressivament, i les mesures de protecció social per fer front als efectes de la pandèmia, sovint, no consideren el benestar de tota la població, específicament dels col·lectius esmentats anteriorment, els quals pateixen amb més dificultat l'impacte de la crisi, sumat a les diverses formes d'exclusió.

Davant d'aquest panorama d'urgència i emergència sanitària, social, econòmica, laboral i educativa en el context llatinoamericà, específicament a Colòmbia, l'Associació Colombiana de Pedagogia Social i Educació Social (ASOCOPESES) ha mobilitzat una estratègia socioeducativa d'afrontament, suport i acompanyament a aquests col·lectius en temps de pandèmia, situant la seva intervenció amb la participació en tres poblacions del país: infants i famílies migrants veneçolanes a Soledad (Atlàntico), dones privades de llibertat en condició d'excepcionalitat i les seves famílies a Dosquebradas (Risaralda) i famílies en condició de desplaçament a Bogotà (Cundinamarca). L'estratègia s'ha anomenat projecte Corona-Esperança, la qual es vol fer visible en aquest article per destacar-ne la pertinència, rellevància i enfocament de bones pràctiques, tenint en compte que les seves accions s'han orientat des del reconeixement de les característiques, particularitats, necessitats i capacitats de la població que hi ha participat, a partir d'un procés de recerca-acció amb un diagnòstic rigorós d'avaluació de necessitats. Cal destacar que l'eix de tota l'estratègia ha estat els fonaments, metodologies i enfocaments de la pedagogia social i l'educació social, des de dues de les seves àrees d'intervenció: l'especialitzada i la comunitària; identificant punts d'intersecció, complementarietat i convergència, que han estat necessaris per a respondre al fenomen i a les problemàtiques que s'hi han trobat.

La pedagogia social i l'educació social a Colòmbia en temps de pandèmia per covid-19: aportacions des de l'àmbit especialitzat i el comunitari

En el marc d'aquesta emergència arran de la covid-19, ha calgut dur a terme accions pertinents i adequades a les necessitats i capacitats dels col·lectius en situacions d'exclusió social, dificultat social, risc i/o conflicte, per la qual cosa s'han consolidat estratègies des de la pedagogia social, tenint en compte que, segons Zolá (2020), aquesta és una "ciència que fonamenta i orienta la pràctica socioeducativa (educació social), caracteritzada per ser oberta, evolutiva i en constant construcció; des de tres pilars: teories, practiques i valors" (p. 4). Tal com ho esmenten Del Pozo i Astorga (2018), la pedagogia social com a ciència i l'educació social com a pràctica s'han d'adaptar a les realitats, necessitats diferencials, capacitats i particularitats dels subjectes, col·lectius i diversos contextos, actuant des dels seus diferents àmbits d'intervenció. Tot això amb la finalitat de gestar canvis, transformacions i millores en la seva qualitat de vida, aconseguint un benestar social i permetent la promoció del desenvolupament personal i col·lectiu a través de la participació social.

L'Associació Colombiana de Pedagogia Social i Educació Social ha mobilitzat una estratègia socioeducativa d'afrontament, suport i acompanyament a aquests col·lectius en temps de pandèmia

Per bé que és cert, és important subratllar que la pedagogia social va sorgir com una resposta a les situacions de vulnerabilitat i risc, així com a les necessitats i problemàtiques de la societat amb les seves constants evolucions contextuais i socials, especialment pel sentit de vida en comunitat que se sol veure afectat per les dinàmiques socials, polítiques, econòmiques, culturals, etc. No obstant això, una altra ruta de valoració ha estat la dinàmica de reconstrucció per a la ciutadania, equitat i benestar social (Del Pozo i Astorga, 2018). Segons Úcar (2018), es considera “com un àmbit emergent, innovador i molt prometedor per respondre a les realitats i problemàtiques que es presenten en el camp de la sociocultura” (p. 5). En aquest sentit, cal subratllar tot el que s’ha viscut al llarg d’aquest any, a partir de la declaració de pandèmia, especialment en el territori colombià, on es preveia una taxa del 32,5% de pobresa l’any 2020 (Portafolio, 2020) i on es van evidenciar més desigualtats entre estrats socioeconòmics, municipis i departaments que van augmentar exponencialment les situacions de risc i vulneració.

En concordança amb això, convergeix el que planteja Caride (2002), el qual presenta una conceptualització àmplia i integral respecte a la pedagogia i l’educació social, des d’una doble via, és a dir: atenció i promoció. Caride (2002) esmenta que

és una Ciència de l’Educació orientada a fonamentar teòricament i pràcticament els processos educatius que prenen com a referència diverses expressions de l’acció i la intervenció social amb la voluntat inequívoca de contribuir a afavorir el desenvolupament integral de les persones i dels col·lectius socials, millorant-ne les condicions de benestar, respectant els drets humans i contribuint a la qualitat de la vida en tota la seva diversitat. (p. 82)

Davant d’això es reconeix una estreta relació entre el benestar i l’acció en pro de la millora de la qualitat de vida de les persones, grups i comunitats en una dinàmica de coerció, construcció i fonamentació per a la ciutadania, equitat i benestar social; per tant, es reconeix el caràcter científic i la pràctica que suposa la pedagogia social com a ciència que no pot sinó ésser social (Caride, 2004; Del Pozo i Astorga, 2018; Polo, 2020). Per tant, cal esmentar que, sota aquests elements, es valoren com a camps d’acció en aquestes intervencions socioeducatives la pedagogia social i l’educació social especialitzada, així com la pedagogia social comunitària, per la qual cosa les seves estratègies i tècniques porten al *fer* la reflexió crítica i el caràcter científic, evidenciant la seva transcendència a través de l’anàlisi de la realitat.

Per la seva banda, per a Añaños (2012), Pérez-Serrano, García i Fernández-García (2014) i Caride, Gradaílle i Caballo (2015), principalment la pedagogia i l’educació social actuen, acompanyen i desenvolupen intervencions socioeducatives amb subjectes i col·lectius en situació de vulnerabilitat i risc, la qual cosa ha estat coneguda i vinculada a l’educació social especialitzada, però al seu torn es reconeix un altre àmbit en el qual es mobilitza el desen-

volupament i la promoció sociocultural, alhora que es gesta la participació comunitària en un procés de reconeixement de les seves realitats, necessitats i capacitats, que es vincula a la pedagogia social comunitària.

Tal com s'ha esmentat, pel que fa a l'educació social especialitzada, es valora com un àmbit d'intervenció en el qual es treballa amb individus i/o col·lectius en situació de vulnerabilitat, dificultat, risc o inadaptació social, els quals presenten necessitats específiques que afecten negativament la socialització i l'articulació amb la comunitat (Gómez, 2003; Del Pozo, Jiménez i Barrientos, 2018; Limón, 2017; Pérez-Serrano, 2005). Per tant, es reconeixen funcions vinculades a la prevenció, ajuda, reinserció i resocialització, fet que permet posicionar-lo com el principal àmbit d'intervenció de l'estratègia socioeducativa que ha estat desenvolupada per ASOCOPESES, recordant que s'ha dut a terme en tres contextos diferents amb poblacions que requereixen una atenció integral i diferencial. S'evidencien situacions de vulneració de drets, risc, inadaptació, dificultat i exclusió social per la seva condició o situació que no n'afavoreix la incorporació a la vida social de forma adequada, i la realitat d'aquestes poblacions en aquest moment va acompanyada d'un conjunt de problemes socials (López, 2005a; 2005b).

A partir del que s'ha exposat, es reconeix aquest àmbit d'intervenció com una alternativa a la situació actual, per centrar-se en les persones, en el grup com a espai de diàleg i cooperació i en la capacitat creativa de cada ésser humà, per la qual cosa, aquesta aresta per valorar la intervenció pot ajudar a trobar i generar alternatives pertinents i adequades per a un desenvolupament personal i social just, solidari i respectuós amb la dignitat humana, que assumeixi la diversitat i elevi l'autoestima als subjectes i els grups fins a convertir-los en els protagonistes de la seva pròpia vida (López, 2005a; Polo, 2020).

No obstant això, també és pertinent valorar com a àmbit d'intervenció d'aquesta estratègia tot el que comporta la pedagogia social comunitària. Per tant, es necessitaran alguns elements principals partint de la seva valoració com un àmbit d'intervenció i intersecció que es genera amb la promoció i el desenvolupament sociocultural, que afavoreix l'enfortiment de xarxes de suport i vincles, tot cercant la millora de la qualitat de vida i el benestar subjectiu de les persones (Morata, 2014). En aquest sentit, s'articula amb l'animació sociocultural com a metodologia per a l'empoderament de les persones, mobilitzant-ne la participació, a partir d'accions de sensibilització i prevenció en la comunitat, les quals repercuteixen en una actitud de participació activa en el procés del seu propi desenvolupament tant social com personal (Zolá, 2020).

És menester esmentar que la pedagogia social comunitària cerca generar espais que parteixen del sentir propi, fet que suposa un reconeixement de la realitat, de les necessitats i les pròpies capacitats per a la mobilització a la cerca de recursos; per tant, pretén afavorir la socialització i sociabilitat des

S'articula amb l'animació sociocultural com a metodologia per a l'empoderament de les persones, mobilitzant-ne la participació, a partir d'accions de sensibilització i prevenció en la comunitat

d'una interacció social que impedeixi la marginació i l'exclusió, donant suport a l'individu i als grups de risc en el desenvolupament dels seus propis recursos en una societat canviant. D'aquesta manera, es valora la generació de nous reptes i necessitats pròpies del context, la situació i la condició davant de les quals es mobilitzen accions pertinents, caracteritzades per ser adequades des de la realitat individual i col·lectiva coneguda i identificada per l'educador social. Per tant, es reconeix aquest camp d'acció com un recurs per promoure la integració i promoció de col·lectius que viuen en situacions de marginació, exclusió social i risc com ara la població participant d'aquesta proposta d'intervenció.

Cal destacar l'aposta d'ASOCOPESSES com la primera associació a nivell científic, acadèmic i social en l'àmbit sociopedagògic i socioeducatiu del país

Específicament articulat al desenvolupament de la pedagogia social i l'educació social des d'allò especialitzat i comunitari en el territori colombià, cal destacar l'aposta d'ASOCOPESSES com la primera associació a nivell científic, acadèmic i social en l'àmbit sociopedagògic i socioeducatiu del país, destacada pel seu compromís a contribuir a l'enfortiment acadèmic de la pedagogia social a tot el territori i, per tant, a la professionalització de les intervencions socioeducatives, per a la qual cosa compta amb la participació activa de professionals associats de diferents territoris que mobilitzen accions, amb un enfocament social i pedagògic, en pro de la qualitat de vida dels individus i col·lectius (Del Pozo, 2016; Del Pozo i Astorga, 2018; Del Pozo i Zolá, 2018; Del Pozo et al., 2018; Polo, 2020; Zolá, 2020).

Així, és important reconèixer com una aportació a la trajectòria de la pedagogia i l'educació social al país, els plans, programes, projectes i accions socioeducatives que s'han executat en el marc dels àmbits d'intervenció d'aquesta disciplina des de la mobilització pròpia d'ASOCOPESSES (s/d), en una articulació entre l'acadèmia, les administracions públiques i privades i la societat civil. Al seu torn, les seves accions s'han projectat i s'han consolidat a partir de la cooperació i la projecció a nivell nacional i internacional amb la constitució de xarxes i aliances interinstitucionals. Essent així, recentment es va signar i es va legalitzar l'acord de cooperació entre la Societat Iberoamericana de Pedagogia Social (SIPS) i ASOCOPESSES, el qual representa el desenvolupament d'activitats, accions, programes i/o projectes acadèmics, científics i investigadors entre institucions europees, iberoamericanes i llatinoamericanes per a la potenciació de xarxes acadèmiques i un impacte en polítiques públiques.

ASOCOPESSES i el seu projecte Corona-Esperança: bones pràctiques socioeducatives en temps de pandèmia per covid-19 a Colòmbia

Tenint en compte el panorama anterior sobre les situacions d'exclusió social, dificultat social, risc i/o conflicte, que s'han agreujat a causa de la covid-19, fent més paleses les necessitats socials, econòmiques, educatives, etc., d'aquelles poblacions que han estat comunament i històricament excloses, ASOCOPESSES ha mobilitzat el projecte Corona-Esperança, com una estratègia socioeducativa d'afrontament, suport i acompanyament a aquests col·lectius en temps de pandèmia, considerant com a referent els fonaments teòrics i pràctics de la pedagogia i l'educació social especialitzada (funcions de prevenció, ajuda, reinserció i resocialització) i la comunitària (funcions de promoció i desenvolupament sociocultural, participació comunitària); tot plegat, contextualitzat al territori colombià i específicament a les característiques, particularitats, necessitats i capacitats de la població que ha participat en aquesta estratègia. Per això fou pertinent comptar amb l'expertesa dels i de les professionals de les ciències humanes i socials, especialment amb educadors i educadores socials, i amb la participació de la societat civil, les administracions públiques i privades, entitats socials, institucions socioeducatives, entre d'altres.

Objectiu del projecte Corona-Esperança

El projecte Corona-Esperança s'ha proposat com a objectiu caracteritzar les realitats, particularitats, necessitats diferencials i capacitats dels col·lectius en situació d'alta vulnerabilitat, en condició d'excepcionalitat i exclusió social, agreujades per la pandèmia de la covid-19, actuant des d'un acompanyament socioeducatiu d'atenció integral amb enfocament diferencial, per tal de donar suport *per, amb i per a* la garantia dels seus drets, l'assoliment d'un benestar social i una millora en la seva qualitat de vida.

Principalment, el projecte va fer aportacions a la mobilització de recursos per a l'atenció de necessitats bàsiques, tenint en compte la funció d'ajuda i prevenció de l'exclusió social que des de l'educació social especialitzada es realitza (lliurament de donacions de mercats d'alimentació, kits d'higiene i bioseguretat). No obstant això, aquesta assistència es va transcendir cap a un acompanyament socioeducatiu infantil i familiar, mitjançant el disseny d'alternatives d'intervenció socioeducativa amb enfocament diferencial i de drets humans, reconeixent com a eix transversal l'educació social comunitària (àmbit d'intervenció: animació sociocultural); tot plegat, basat en les necessitats normatives, expressades i percebudes, així com en les capacitats de la població participant.

El projecte Corona-Esperança s'ha proposat com a objectiu caracteritzar les realitats, particularitats, necessitats diferencials i capacitats dels col·lectius en situació d'alta vulnerabilitat

Contextos d'intervenció i població participant

Tal com s'ha esmentat, el projecte Corona-Esperança ha situat la seva intervenció en tres contextos del territori colombià, de tal manera que, tot i que el seu objectiu es planteja a nivell general, el disseny de les alternatives socioeducatives es va adaptar i es va executar reconeixent les necessitats, particularitats i capacitats de cada context i de la població participant. És a dir, per bé que es va complir amb l'enfocament assistencial i el suport social, a partir de la mobilització de recursos, però, el caràcter socioeducatiu i sociopedagògic que se li va atribuir amb el disseny i l'execució de la intervenció, indiscutiblement havia de ser diferent, pertinent i adequat al que hi havia a cada lloc d'implementació.

En aquest sentit, els contextos d'intervenció i la població participant han estat els següents:

- a) *Soledad (Atlántico)*: Aquest municipi del departament de l'Atlántico limita al nord amb el Districte de Barranquilla i a l'orient amb el riu Magdalena (Alcaldía Municipal de Soledad, 2016; Zolá, 2020). La població participant d'aquest context correspon al col·lectiu d'*infants i famílies migrants veneçolanes*, els quals es caracteritzen pel fet que el 43,6% es troben en estat migratori regular i el 56,4% en estat irregular. Pel que fa a la distribució per edat, s'identifica que el 57% de les dones migrants (492.168) i el 58% dels homes (521.477) tenen entre 18 i 39 anys, i l'edat dels infants oscil·la entre els 4 anys i els 17 anys (Migración Colombia, 2020).

El treball realitzat va permetre gestar una caracterització i una anàlisi de la realitat contextualitzada mitjançant l'aplicació d'entrevistes a experts, ONG, treballadors humanitaris i fundacions

Un alt percentatge de la població migrant es troba en condició de vulnerabilitat i risc (incloent-hi població indígena, infants i dones, entre d'altres) a causa de la situació migratòria i sense unes condicions bàsiques d'habitatge: alguns resideixen en amuntegament i d'altres es localitzaven en parcs, terminals de transport, assentaments informals, etc. Així mateix, pel que fa a la composició dels grups familiars, s'identifica que tenen una composició tradicional (Alto Comisionado de Naciones Unidas para los Refugiados i Corporación Opción Legal, 2017) i la majoria de la població no té cobertura formal per part del Sistema de Seguretat Social atesa la seva situació migratòria.

Cal destacar que les dades sociodemogràfiques, sociofamiliars, socioeconòmiques, etc., sobre aquesta població a nivell local no es van trobar de manera específica en els informes corresponents, per tant, fou pertinent i rellevant el treball realitzat en el projecte, atès que va permetre gestar una caracterització i una anàlisi de la realitat contextualitzada mitjançant l'aplicació d'entrevistes a experts, ONG, treballadors humanitaris i fundacions que treballen per a la protecció i l'atenció integral dels migrants veneçolans a Colòmbia (Zolá, 2020).

- b) *Dosquebradas (Risaralda)*: En aquest context es va desenvolupar la intervenció en la reclusió de dones La Badea, la qual s'adscriu a la Regional Viejo Caldas, segons l'Institut Penitenciari i Carcerari (INPEC, 2019 i 2020), i està situada al municipi de Dosquebradas del departament de Risaralda. L'Alcaldia de Dosquebradas (2020) apunta que aquest municipi fou fundat el 1972 i que té un fort vincle social, econòmic i ambiental amb Santa Rosa de Cabal. La població participant d'aquest context correspon al col·lectiu de *dones privades de llibertat en condició d'excepcionalitat i les seves famílies*. El concepte de condició excepcional fou adoptat per l'INPEC, des d'un enfocament diferencial amb una perspectiva d'equitat i diversitat per reconèixer les particularitats, necessitats i capacitats de les persones privades de llibertat que pertanyen a grups i sectors socials històricament vulnerats per diverses raons, com ara gènere, orientació sexual, nacionalitat, situacions de discapacitat, ètnia, entre d'altres. En aquest sentit, en el context penitenciari es realitza la classificació de grups poblacionals, en condició d'excepcionalitat, de la següent manera: sectors ètnics (adults grans), sectors socials (persones en situació de discapacitat, sectors LGBTI, estrangers/es, mares gestants i lactants) i grups ètnics (pobles indígenes, comunitats afro-colombianes, negres, raizals i palenqueres) (INPEC, s/d; Polo, 2020).

Pel que fa al perfil sociodemogràfic d'aquesta població, s'identifica que hi predominen dos grups etaris: 1) dones joves entre els 18 i 25 anys; 2) persones adultes grans de 60 anys en endavant. Pel que fa als grups poblacionals en condició d'excepcionalitat, en aquest context hi destaquen els següents: 1) sector LGBTI, que són, majoritàriament, joves; 2) persones adultes grans, en un rang d'edat d'entre els 60 i els 80 anys; 3) comunitats afro-colombianes, en un rang d'edat d'entre els 20 i els 35 anys. De la mateixa manera, en general s'accentuen alguns perfils com ara dones procedents d'entorns socioeconòmics (entorns urbans) en situació de pobresa, dificultat social i/o vulnerabilitat (estrat 1 i 2), on hi ha dificultats per a l'accés als serveis bàsics i de sanitat. Per la seva banda, les característiques delictives revelen que el tipus de delictes més freqüent correspon al tràfic, fabricació o transport d'estupefaents. Aquesta situació s'associa a les necessitats socioeconòmiques de l'àmbit familiar, ja que normalment no tenen recursos i oportunitats, fet que comporta que les dones decideixin generar ingressos d'aquesta manera il·lícita per subsistir. Així, la situació jurídica demostra que hi ha 78 dones sindicades i 209 condemnades (Alonso i Yagüe, 2020; Rey, 2020; Medina, 2020).

El perfil educatiu d'aquesta població correspon a nivells de formació bàsics, entre graus de primària i secundària. La majoria de les dones són batxillers i/o estan acabant els estudis secundaris. De fet, el percentatge amb estudis superiors i/o una especialització és molt baix. Això comporta que l'activitat laboral o econòmica s'associï a ocupacions sense

contractes i/o activitats informals. La majoria de les dones es dedica a tasques de la llar, exerceixen com a independents i amb poca vinculació a empreses, fet que genera inestabilitat laboral (Alonso i Yagüe, 2020; Rey, 2020; Medina, 2020).

El perfil relacionat amb les característiques sociofamiliars i de la relació materno-filial es caracteritza per la seva immersió en entorns socioeconòmics en situació de vulnerabilitat

Finalment, el perfil relacionat amb les característiques sociofamiliars i de la relació materno-filial es caracteritza per la seva immersió en entorns socioeconòmics en situació de vulnerabilitat i/o pobresa (nivells mitjà - baix). Les dones privades de llibertat d'aquest context pertanyen a famílies extenses, i són les responsables de l'atenció a les necessitats bàsiques i del suport econòmic, és a dir, són mares responsables de la llar. S'hi perceben situacions conflictives de convivència i, en molts casos, hi ha violència intrafamiliar. També persisteixen antecedents de comissió de conductes delictives i el consum de substàncies psicoactives. D'altra banda, una de les característiques que més predomina en aquesta població és el desarrelament familiar i l'absència de xarxes de suport per a l'atenció de necessitats bàsiques, socioafectives, entre d'altres (Alonso i Yagüe, 2020; Rey, 2020; Medina, 2020).

- c) *Bogotà (Cundinamarca)*: El departament de Cundinamarca es troba conformat per quinze províncies, entre les quals destaquen el Districte Capital de Bogotà. Aquest departament pertany a la regió Andina, la qual se situa al centre del país, limitant al nord amb la regió Carib, al sud amb Equador, al nord-est amb Venèçuela i al sud-oest amb la regió Orinoquí. Bogotà és la capital del territori colombià i és una de les ciutats més grans del país, amb uns vuit milions d'habitants, d'acord amb l'últim cens poblacional (Martínez, 2020). La població participant d'aquest context correspon al col·lectiu de *famílies en condició de desplaçament*. En aquest context, cal destacar la cooperació interinstitucional i nacional que es va mobilitzar des d'ASOCOPESSES amb la Fundació Socialys per tal de focalitzar de manera oportuna i pertinent la població participant en l'execució de l'estratègia. A més, la fundació comptava amb una caracterització prèvia, la qual es pretenia enriquir des d'un procés de recerca d'avaluació de necessitats per a proposar accions amb un impacte significatiu per a la seva qualitat de vida i promoure l'empoderament de la població.

El perfil sociodemogràfic d'aquesta població es pot descriure de la següent manera: principalment, famílies extenses i/o mares responsables de la llar, pertanyents a comunitats en situació de vulnerabilitat amb condicions precàries d'habitatge i índexs econòmics per sota de la mitjana, poc accés als serveis bàsics i de sanitat. El context dels seus habitatges es caracteritza per estar immersos en un entorn on preval el tràfic i el consum de substàncies psicoactives i la delinqüència. S'evidencia també una certa dificultat per a l'accés al mercat laboral amb condicions adequades i l'afiliació a la seguretat social. Finalment, en general hi ha dificultats perquè els fills i filles puguin accedir al sistema educatiu (Martínez, 2020).

Procés metodològic de recerca-acció

En la implementació d'aquesta estratègia socioeducativa d'afrontament, suport i acompanyament per a la covid-19 a Colòmbia, es van valorar quatre fases i/o accions vinculades per a la posada en marxa de la intervenció, amb un caràcter predominant de recerca-acció des d'una lògica de procés cíclic. Segons Fuentes i Gómez (1991), Restrepo (2002), Sandín (2003), Melero i Fleitas (2015), aquest procés metodològic desprèn una espiral dinàmica entre l'acció i la reflexió, en la qual interactua la teoria i la pràctica per construir canvis apropiats a un context específic.

És important esmentar que l'elecció d'aquest procés metodològic de recerca-acció respon al fet que té un fort component qualitatiu, i el seu caràcter essencial rau a reconèixer, analitzar i interpretar les particularitats, necessitats, capacitats i possibilitats d'un context i/o col·lectiu, per tal de contribuir a la resolució de problemes socials, mobilitzant la participació de tots els subjectes implicats i aconseguir, així, canvis i millores pertinents, contextualitzats i sostenibles. De tal manera que la recerca-acció no busca només la descripció i la comprensió de problemàtiques, sinó que s'involucra amb la realitat dels participants per mobilitzar accions que en potenciïn les capacitats, aconseguint un empoderament per a l'apropiació social del coneixement i co-construcció de millores (Fuentes i Gómez, 1991; Sandín, 2003; Belén, 2007; Del Pozo, Tabima i Polo, 2017; Del Pozo et al., 2018; Del Pozo 2019). Tal com ho expressa Sandín (2003): "Es tracta d'un tipus de recerca construïda *en i des de* la realitat situacional, social, educativa i pràctica de les persones implicades" (p. 165).

Segons Del Pozo et al. (2018), treballar des de la recerca-acció, generalment, suposa involucrar subjectes i/o col·lectius que tenen certes dificultats socials, educatives, culturals, etc., en situacions de vulnerabilitat i/o dificultat social, per tant, implica la comprensió i reconstrucció de les seves realitats, per tal d'apostar per millores significatives i impactes sostenibles.

Així mateix, d'aquest procés se'n deriva la pràctica de la consciència plantejada per Calderón i López (s/d), i que és necessària en comunitats amb aquestes característiques per mobilitzar compromisos amb la construcció de ciutadania, de cultura de pau i cohesió social, des de la gestió i l'empoderament comunitari, que els permeti que els canvis gestats des de la recerca siguin sostenibles i romanguin constants en les seves experiències quotidianes. La recerca-acció propicia reflexions col·lectives que permeten un procés de sensibilització, participació comunitària i conscienciació (Melero i Fleitas, 2015).

En aquesta estratègia socioeducativa, cadascuna de les fases del procés metodològic es va orientar amb un fi comú des de l'acció i millora de la qualitat de vida dels individus i col·lectius, però adaptades a les seves característiques pròpies i als seus territoris. Les fases són les següents:

L'elecció d'aquest procés metodològic de recerca-acció respon al fet que té un fort component qualitatiu, i el seu caràcter essencial rau a reconèixer, analitzar i interpretar les particularitats, necessitats, capacitats i possibilitats d'un context i/o col·lectiu

Cadascuna de les fases del procés metodològic es va orientar amb un fi comú des de l'acció i millora de la qualitat de vida dels individus i col·lectius

1. *Diagnòstic socioeducatiu per al reconeixement de necessitats i capacitats*, en què es va dur a terme: aproximació als contextos, aplicació de tècniques i instruments d'avaluació a la població participant i indagació de fonts d'informació, documents d'estudi, entre d'altres.
2. *Lliurament de donacions*, especialment articulat al lliurament de mercats d'alimentació, kits d'higiene i bioseguretat.
3. *Disseny d'alternatives d'intervenció socioeducativa amb enfocament diferencial i de drets humans*, per a l'acompanyament socioeducatiu infantil i familiar i la gestió bàsica social i educativa.
4. *Avaluació d'impacte*, prenent com a perspectiva el desenvolupament de les accions anteriors, i els èxits, reptes i desafiaments.

D'aquesta manera, es parteix d'un *diagnòstic socioeducatiu per al reconeixement de necessitats i capacitats*, definint la "necessitat" com una divergència entre l'estat actual i el final desitjat (Pozo i Salmerón, 1999). Tot el procés s'orienta des de la proposta d'avaluació de necessitats de Bradshaw i Moroney (com es va citar a Del Pozo, 2018), per la qual cosa s'assumeixen aquestes fases per al diagnòstic: fase pre-avaluativa, avaluativa i post-avaluativa.

Per al desenvolupament de la *fase pre-avaluativa*, es van realitzar aproximacions a les característiques del fenomen prenent com a elements inicials les aproximacions, els coneixements previs i les percepcions validades, a partir del contacte amb les comunitats (Pozo i Salmerón, 1999; Del Pozo, 2018). En conseqüència, es van dissenyar tècniques i instruments de recerca, es van revisar i es van analitzar fonts d'informació, com també diverses normatives, antecedents de recerca i/o acció, de continguts mediàtics, entre d'altres elements. D'aquesta manera, es va consolidar la primera fase de l'avaluació, que permet identificar les necessitats dels individus i dels col·lectius, en el marc d'una problemàtica, situació o condició.

Quant a la *fase avaluativa*, s'articulen els elements identificats a la fase anterior que brinden orientacions i coneixement de les necessitats dels col·lectius i individus, amb la qual cosa es du a terme un procés de selecció i classificació segons una tipologia de necessitats. D'acord amb el que planteja Del Pozo (2018), s'organitzen així: a) necessitats normatives, exposades a les lleis; b) necessitats percebudes, valorades pels participants; c) necessitats expressades, exposades per entitats especialitzades; d) necessitats relatives, comparen les realitats per territoris i/o contextos. Així mateix, es presenten les capacitats que posseeix la població i que són considerades com un element d'empoderament i mobilització.

És important destacar l'exercici de la fase avaluativa de necessitats amb les dones privades de llibertat en condició d'excepcionalitat de la reclusió de dones La Badea (Dosquebradas, Risaralda) i les seves famílies, ja que l'avaluació es va realitzar seguint la piràmide de necessitats de Maslow

(com es va citar a Elizalde, Martí i Martínez, 2006) i desenvolupant interseccions i punts de convergència amb la tipologia proposada per Bradshaw i Moroney. En aquest sentit, es planteja la següent relació entre necessitats: bàsiques-biològiques o fisiològiques, seguretat, afiliació, reconeixement i autorealització, i la tipologia de necessitats socioeducatives (normatives, percebudes, expressades i relatives).

D'aquesta manera, a partir del reconeixement holístic de les realitats dels col·lectius, es prioritza en una *fase post-avaluativa* un conjunt d'aspectes susceptibles de ser intervinguts a partir de certs criteris, com ara: urgència, rellevància, pertinença i les alternatives de resolució. Per tant, la informació que s'ha esbossat anteriorment suposa un exercici sistemàtic per a la identificació d'aquestes necessitats i les seves respectives prioritats, afavorint la presa de decisions sobre les accions i estratègies a focalitzar per a atendre-les (Pozo i Salmerón, 1999).

Per a l'estratègia socioeducativa que ens ocupa, es van prioritzar les necessitats, per contextos i col·lectius, com a part del procés de diagnòstic socioeducatiu indicat en els paràgrafs anteriors, que es mostren a la taula 1.

A partir del reconeixement holístic de les realitats dels col·lectius, es prioritza en una *fase post-avaluativa* un conjunt d'aspectes susceptibles de ser intervinguts a partir de certs criteris

Taula 1. Necessitats prioritzades per contextos i col·lectius

Contextos i col·lectius	Tipologia de necessitats	Necessitats prioritzades
Infants i famílies migrants veneçolanes (Soledad, Atlántico)	Necessitats percebudes	<ul style="list-style-type: none"> • Precària atenció de necessitats bàsiques. • Mendicitat aliena i treball infantil. • Regularització de l'estat migratori. • Caracterització dels infants i les seves famílies. • Desconeixement de rutes i serveis d'atenció.
Dones privades de llibertat en condició d'excepcionalitat de la reclusió de dones La Badea i les seves famílies (Dosquebradas, Risaralda)	Necessitats bàsiques-biològiques o fisiològiques	Mancances en la dotació dels dormitoris i productes d'higiene personal.
	Necessitats de seguretat	Dificultats en l'adequada atenció i gestió social i psicològica a causa de la manca de professionals especialitzats.
	Necessitats d'afiliació	Ineficiència en l'acompanyament social, psicològic i socioeducatiu per mantenir, consolidar i/o recuperar els vincles afectius sociofamiliars (més limitacions amb els grups ètnics i estrangers).
		Desarrelament familiar.
		Ineficiència en el desenvolupament dels programes de tractament penitenciari (psicosocials, socioeducatius) que s'orienten cap a la qualificació de les dinàmiques de l'entorn familiar, especialment per a aquelles dones pròximes a sortir en llibertat.
		Limitacions per a la gestió i mobilització que permeti un acostament entre les dones i els seus familiars i/o xarxes de suport.
Famílies en condició de desplaçament (Bogotà, Cundinamarca)	Necessitats percebudes	<ul style="list-style-type: none"> • Manca de mètode de caracterització. • Autoconeixement dels drets humans que els concep. • Desconeixement del maneig dels casos. • Motivació personal.

Font: Elaboració pròpia a partir de Polo (2020), Zolá (2020) i Martínez (2020).

A partir de l'anàlisi de la realitat, la caracterització de la població participant i l'avaluació de necessitats i capacitats, es dissenya un conjunt d'alternatives d'intervenció socioeducativa individuals i col·lectives, amb enfocament diferencial i de drets humans (Melendro, 2014; Castillo i Cabrerizo, 2011).

Cal destacar que en cada un d'aquests contextos es va desenvolupar el *component assistencial i/o de suport social*, el qual va consistir en el lliurament de les donacions de mercats d'alimentació, kits d'higiene i bioseguretat, els objectius específics del qual són:

promoure la garantia i el compliment al dret de viure en condicions dignes (ambientals, materials, sanitàries, alimentàries, d'infraestructura, etc.), pel respecte a la dignitat humana, afavorint així la disminució de situacions d'exclusió social [...]; b) mobilitzar el suport per a l'atenció de necessitats bàsiques [...], tenint en compte la situació d'exclusió social agreujada per la pandèmia de la covid-19; c) gestionar la planificació col·lectiva de propostes sostenibles que transformin les realitats que afecten la seva qualitat de vida, a través del reconeixement de les xarxes territorials i del capital social, que es poden vincular a les intervencions *amb i en* aquest context. (Polo, 2020, p. 175)

No obstant això, reconeixent el caràcter socioeducatiu i sociopedagògic que es va atribuir a l'estratègia amb el disseny i execució de la intervenció, indiscutiblement les accions havien de ser diferents i havien d'estar en consonància a cada lloc d'implementació. Tot seguit, a les taules 2, 3 i 4 se sistematitzen les alternatives socioeducatives proposades del projecte Corona-Esperança, basades en les necessitats prioritzades per cada territori i els seus objectius. Cal esmentar que es plantegen de forma general i transversal en el desenvolupament de les accions.

Reconeixent el caràcter socioeducatiu i sociopedagògic, les accions havien de ser diferents i havien d'estar en consonància a cada lloc d'implementació

Taula 2. Proposta d'alternatives d'intervenció socioeducativa del projecte Corona-Esperança al municipi de Soledad (Atlántico)

Contextos i col·lectius	Objectius	Alternatives d'intervenció socioeducativa
<p>Infants i famílies migrants veneçolanes (Soledad, Atlántico)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Conèixer els principals assentaments de migrants veneçolans al municipi de Soledad (Atlántico) per a la sistematització i consolidació de les dades. • Identificar les principals característiques del col·lectiu de migrants veneçolans a partir de l'aplicació d'instruments especialitzats per a la definició de necessitats i capacitats. • Generar espais de trobades amb el col·lectiu de migrants per a la socialització de les rutes, processos i serveis d'atenció en el municipi que s'han adaptat en el marc de la covid-19. • Acompanyar la població participant en l'accés a les diferents rutes d'atenció a les entitats públiques, organitzacions de l'estat civil, ONG, comunitat en general i agents vinculats per a la protecció i atenció integral dels infants i famílies migrants. 	<p>El desenvolupament d'aquesta intervenció s'abandera en l'atenció i protecció integral al col·lectiu de migrants veneçolans i les seves famílies des del reconeixement clar de rutes d'atenció que afavoreixin l'accés i garantia dels seus drets, per tant, es desenvolupa en fases articulades entre si, en què destaca la prevalença d'intersectorialitat i treball en xarxa de professionals que permetin donar suport a cadascuna de les atencions i processos específics.</p> <p>Es planteja la creació d'elements clau (instruments) per a la caracterització de la població migrant en condició d'irregularitat i s'incita a la creació d'un centre d'atenció prioritari que permeti acollir i acompanyar el col·lectiu. Les fases són les següents:</p> <p>Fase I. Detecció i caracterització al carrer.</p> <p>Fase II. Trànsit a l'orientació i protecció.</p> <p>Fase III. Implementació de les rutes i acompanyament socioeducatiu.</p> <p>Fase IV. Integració social.</p>

Font: Elaboració pròpia a partir de Zolá (2020).

Taula 3. Proposta d'alternatives d'intervenció socioeducativa del projecte Corona-Esperança al municipi de Dosquebradas (Risaralda)

Contextos i col·lectius	Objectius	Alternatives d'intervenció socioeducativa
<p>Dones privades de llibertat en condició d'excepcionalitat de la reclusió de dones La Badea i les seves famílies (Dosquebradas, Risaralda)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Promoure la participació de les famílies i de les xarxes de suport a les dinàmiques del context penitenciari. • Donar suport al procés de gestió social per a l'accés a recursos, beneficis i ajudes de l'estat per a les famílies en situació de vulnerabilitat, risc i/o dificultat social. • Promoure la recuperació i/o consolidació de vincles socioafectius familiars i/o de xarxes de suport, a través d'un acompanyament social, psicològic i socioeducatiu. • Qualificar les pràctiques de cura, criança i educació de la petita infància en els entorns familiars. 	<p>L'estratègia didàctica, metodològica i pedagògica que es proposa són els "tallers", per promoure el treball amb i en grups per tal d'aconseguir objectius comuns. Aquesta estratègia es caracteritza per la producció col·lectiva d'aprenentatges, la participació activa de tots els integrants i el diàleg de sabers i experiències.</p> <p>Tallers:</p> <p>Taller #1: Desinhibició i sensibilització.</p> <p>Taller #2: Jornada d'actualització de dades.</p> <p>Taller #3: Bones pràctiques de cura, criança i educació.</p> <p>Taller #4: Taula de treball per socialitzar recursos, beneficis i ajudes de l'estat per a les famílies en situació de vulnerabilitat.</p> <p>Taller #5: Fira de tradicions familiars i/o de les xarxes de suport.</p> <p>Taller #6: Bagul de somnis, desitjos i projeccions familiars i/o de les xarxes de suport.</p> <p>Taller #7: Coavaluació del procés.</p>

Font: Elaboració pròpia a partir de Polo (2020).

Taula 4. Proposta d'alternatives d'intervenció socioeducativa del projecte Corona-Esperança al Districte d'el Bogotà (Cundinamarca)

Contextos i col·lectius	Objectius	Alternatives d'intervenció socioeducativa
<p>Famílies en condició de desplaçament (Bogotà, Cundinamarca)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Promoure l'orientació sociofamiliar i infantil per a qualificar les pràctiques de cura, criança i educació. • Desenvolupar una qualificació de professionals socioeducatius, en termes dels àmbits d'intervenció, tècniques i estratègies de la pedagogia i educació social. • Orientar les accions dels voluntaris de la Fundació Socialys, per atribuir-los un caràcter socioeducatiu. • Orientar sobre el procés d'avaluació de necessitats i caracterització de la població participant. • Projectar possibles estratègies i accions socioeducatives per a promoure la participació activa de les famílies en condició de desplaçament, amb la intenció de promoure'n l'empoderament per a la millora de la seva qualitat de vida. 	<p>Les accions desenvolupades es van estructurar de la manera següent:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Socialització de la cartilla "Mis manos te enseñan" de l'Instituto Colombiano de Bienestar Familiar (ICBF). • Capacitació de la representant legal de la Fundació Socialys, a través del curs virtual Intervenció educativa en contextos socials: educació comunitària i especialitzada, que va ser dissenyat per ASOCOPESES i la SIPS, i es realitza a la plataforma virtual d'aprenentatge de MANGUS. • Sistematització de les pràctiques i accions dels voluntaris (mapa mental) i desenvolupament d'un DOFA com a estratègia de reflexió i propostes de millora. • Lliurament de caracterització sociofamiliar, reconeixent àmbits d'exclusió social i factors de risc i protecció. • Anàlisi d'estudis de cas per projectar possibles estratègies i accions socioeducatives amb la població de famílies en condició de desplaçament.

Font: Elaboració pròpia a partir de Martínez (2020).

A partir de la realització de les alternatives d'intervenció socioeducativa del projecte Corona-Esperança en els seus diferents col·lectius i contextos, és important valorar-ne l'*avaluació d'impacte*, per tant, es reconeix inicialment un procés formatiu, de diàleg i escolta activa per valorar, tot donant veu a les comunitats participants, les seves experiències i sentiments en el marc de participació, empoderament i millora de la qualitat de vida. Per tant, la coavaluació de les estratègies metodològiques desenvolupades com els tallers, cursos de formació, rutes, entre altres elements, van suposar un reconeixement de fortaleces, aprenentatges co-construïts, aspectes a millorar i desafiaments del futur en el marc de desconeixement d'aquesta nova realitat marcada per la pandèmia.

Així mateix, en aquest exercici avaluatiu es va aconseguir fer visible el compliment dels objectius i indicadors proposats, reconeixent un gran interès a continuar enfortint processos per garantir el compliment dels drets de la població, evidenciat en l'accés a drets bàsics d'acord amb les seves necessitats i capacitats. També es va aconseguir la resocialització d'un grup de la població participant en el seu microsistema i macrosistema, formació i qualificació en oficis i activitats productives i l'enfortiment de xarxes de suport socials i familiars per a la consolidació de vincles socioafectius mitjançant un acompanyament socioeducatiu i psicològic. No obstant això, resten alguns reptes susceptibles de ser abordats en el marc d'accions posteriors i la capacitat instal·lada que s'ha deixat en cada context.

Conclusions i recomanacions de l'estratègia socioeducativa del projecte Corona-Esperança d'ASOCOPESSES

Els principals resultats, conclusions i recomanacions de l'estratègia socioeducativa que s'ha descrit en aquest article s'estructuren en funció de cada un dels contextos i població participant.

- *Infants i famílies migrants veneçolanes (Soledad, Atlàntico)*: Es valora com a punt de partida la formulació de plans i programes que minimitzin els factors de risc i promoguin el desenvolupament dels factors de protecció per a la inclusió de la comunitat, essent necessari comptar amb la caracterització adequada i pertinent d'aquest col·lectiu. Sobre aquest últim aspecte, esdevé absolutament indispensable generar un instrument a nivell local (en primera instància) que permeti reconèixer les característiques principals de la població i unificar-se a nivell nacional (segona instància) per generar una caracterització completa, o si més no majoritària, de les persones migrants en estat regular i irregular; per tant, aquest pas de caracterització indistinta del seu estat migratori representa un gran avenç per atendre les múltiples necessitats que s'han generat com un element dependent i en cadena, treballat a partir d'estimacions; per tant, es poden afavorir accions pertinents i adequades en pro de l'atenció i protecció integral que arribin a tot el col·lectiu en el municipi.

Es fa èmfasi en el reconeixement de la població, especialment de les seves edats, oficis, professions, nucli familiar, tipus de mobilitat, condicions socioeconòmiques actuals i accés a les principals atencions o serveis bàsics que corresponen com a drets fonamentals, de manera que promoguin l'acompanyament i la socialització en consonància amb la realitat del col·lectiu per mitigar algunes mancances i l'accés a rutes i serveis.

Es fa èmfasi en el reconeixement de la població, especialment de les seves edats, oficis, professions, nucli familiar, tipus de mobilitat, condicions socioeconòmiques actuals i accés a les principals atencions o serveis bàsics

- *Dones privades de llibertat en condició d'excepcionalitat i les seves famílies (Dosquebradas, Risaralda)*: Es considera que per a les línies d'intervenció en el context penitenciari és pertinent i rellevant projectar la pedagogia social (alliberadora) i l'educació social (penitenciària) reconeixent-les com l'eix fonamental del tractament penitenciari, el qual ha de ser prioritàriament emancipador i ha de facilitar la qualificació de les competències per a l'exercici en diversos escenaris, així com també la mobilització de suports, recursos, estratègies i eines que permetin a les dones privades de llibertat empoderar-se com a subjectes actius per a la millora de la seva qualitat de vida, la participació social i cultural i el seu desenvolupament personal i social. Per això, les accions que s'implementin s'han d'orientar des de la intersecció de models d'intervenció socioeducativa, entre els quals és possible destacar: model intervencionista o de justícia social, model d'inclusió social, model sociocrític i/o alliberador i model socioeducatiu emergent.
- *Famílies en condició de desplaçament (Bogotà, Cundinamarca)*: Es conclou sobre la importància de gestionar les accions amb una forta implicació i contribució a la formació de la cultura per la pau, tenint en compte les característiques, necessitats i capacitats de la població participant. Així mateix, es fa visible la necessitat d'estipular una orientació per part de les entitats públiques, amb una exigència rigorosa i metodològica, cap a les organitzacions socials que pretenguin mobilitzar atencions vers aquests col·lectius, d'aquesta manera es garanteix una qualitat en les intervencions socioeducatives (Martínez, 2020).

És inherent i urgent
estructurar rutes
d'atenció integral
emergents,
especialment amb
enfocament
sociofamiliar,
diferencial i de
drets

Quant a les conclusions generals i tenint en compte les condicions sota les quals es va desenvolupar el projecte i les diverses alternatives d'intervenció socioeducativa, ha sorgit com un repte i/o recomanació per a les polítiques públiques penitenciàries, d'atenció i protecció a la població migrant i de les famílies en condició de desplaçament, la necessitat de dissenyar plans d'intervenció per a moments de crisi, com el que vivim actualment arran de la pandèmia mundial per la covid-19. D'aquesta manera, és inherent i urgent estructurar rutes d'atenció integral emergents, especialment amb enfocament sociofamiliar, diferencial i de drets que garanteixin l'atenció als col·lectius i que transitin en una continuïtat a l'accés i garantia de drets, indistintament de les seves situacions i condicions, però amb la clara projecció de valorar-ne les particularitats per a una adequada i pertinent acció de restabliment, socialització i sociabilitat que en minimitzi les desigualtats.

Finalment, cal destacar el paper d'ASOCPESES com un mediador i articulador d'accions intersectorials i interinstitucionals en la seva dinàmica d'interacció i participació amb la societat civil, les administracions públiques i privades, entitats socials, institucions socioeducatives, entre d'altres, essent evident i necessari valorar la participació d'educadors i educadores socials,

com a professionals competents per transitar en l'acció, intervenció, diàleg i relació amb les comunitats vulnerables, que requereixen accions especialitzades i diferencials en el marc d'atenció i promoció.

Giselle Paola Polo Amashta
 Universidad del Norte
 Asociación Colombiana de Pedagogía Social y Educación Social
 ASOCOPESSES
 gamashta@uninorte.edu.co

Ana Isabel Zolá Pacochá
 Universidad del Norte
 Asociación Colombiana de Pedagogía Social y Educación Social
 ASOCOPESSES
 azola@uninorte.edu.co

Bibliografía

- Alcaldía de Dosquebradas (2020). *Plan de Desarrollo 2020-2023 “Dosquebradas Empresa de Todos”*. <https://tinyurl.com/y4qt8mtz>
- Alcaldía Municipal de Soledad (2016). *Plan de Desarrollo 2016 – 2019 “Soledad Confiable”*. https://soledadatlantico.micolombiadigital.gov.co/sites/soledadatlantico/content/files/000129/6405_pdt-soledad-confiable-20162019corregido-2-1-1.pdf
- Alonso, E. i Yagüe, A. (2020). *Diagnóstico sobre la Reclusión de La Badea de Pereira en Colombia* [Treball de pregrau, Universidad Complutense de Madrid].
- Alto Comisionado de Naciones Unidas para los Refugiados y Corporación Opción Legal (2017). *Proyecto de caracterización de población proveniente de Venezuela en Colombia*. <https://www.refworld.org/es/pdfid/5ac7f0534.pdf>
- Añaños, F. T. (2012). Pensamiento y acción socioeducativa en Europa y España. Evolución de la pedagogía y educación social. *Revista Historia de la Educación Latinoamericana*, 14(18), 119-138. https://revistas.uptc.edu.co/index.php/historia_educacion_latinamerican/article/view/1626
- Asociación Colombiana de Pedagogía Social y Educación Social [ASOCOPESSES] (s/d.). *Página oficial de la Asociación Colombiana de Pedagogía Social y Educación Social*. <https://asocopeses.wixsite.com/asocopeses>
- Belén, B. (2007). *Métodos de investigación en educación social*. Universidad Nacional de Educación a Distancia.
- Calderón, J. i López, D. (s/d). Orlando Fals Borda y la investigación acción participativa: Aportes en el proceso de formación para la transformación [conferència]. *I Encuentro hacia una Pedagogía Emancipatoria en Nuestra*

- América*. Buenos Aires, Argentina. <https://www.javeriana.edu.co/blogs/boviedo/files/pedagogc3adas-eman-lc3b3pez-cardona-y-calderc3b3n.pdf>
- Castillo, S. i Cabrerizo, J. (2011). *Evaluación de la intervención socioeducativa. Agentes, ámbitos y proyectos*. Pearson Educación.
- Caride, J. A. (2002). La pedagogía social en España. Dins V. M. Núñez. (Coord.). *La educación en tiempos de incertidumbre: las apuestas de la pedagogía social* (p. 81-112). Editorial Gedisa.
- Caride, J. A. (2004). ¿Qué añade lo “social” al sustantivo “Pedagogía”? *Pedagogía Social, Revista Interuniversitaria*, (11), 55-85. <https://www.redalyc.org/pdf/1350/135015179004.pdf>
- Caride, J. A., Gradaille, R. i Caballo, M. B. (2015). De la pedagogía social como educación, a la educación social como pedagogía. *Perfiles Educativos*, 37(148), 4-11. <http://www.scielo.org.mx/pdf/peredu/v37n148/v37n148a16.pdf>
- Comisión Económica para América Latina y el Caribe [CEPAL]. (2020). *Informe especial COVID-19. El desafío social en tiempos del COVID-19*. Naciones Unidas. https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/45527/5/S2000325_es.pdf
- Comisión Económica para América Latina y el Caribe [CEPAL]. (2021). *Panorama social de América Latina, 2020*. Naciones Unidas. https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/46687/8/S2100150_es.pdf
- Del Pozo, F. J. (2016). El enfoque diferencial de género en las intervenciones socioeducativas en ámbitos penitenciarios. *RES - Revista de Educación Social*, (22), 109-121. https://eduso.net/res/wp-content/uploads/2020/06/enfoquediferencial_res_22.pdf
- Del Pozo, F. J. (2018, 22 de mayo). *¿Cómo evaluar necesidades socioeducativas para diagnosticar problemáticas?* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=CNvsN_n1dxc
- Del Pozo, F. (2019). Educación para la paz, desde la investigación-acción, en el caribe colombiano. *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, (72), 35-51. <https://raco.cat/index.php/EducacioSocial/article/view/356091/452100>
- Del Pozo, F. J., Tabima, D. i Polo, G. (2017). Estudiar la complejidad: Investigación – acción en el ámbito penitenciario. Dins F. J. Del Pozo. (Comp.). *Exclusión, mujeres y prisión en Colombia: Un caso en la región Caribe* (p. 1-10). Editorial Universidad del Norte.
- Del Pozo, F. J. i Astorga, C. M. (2018). La pedagogía social y educación social en Colombia: Corresponsabilidad institucional, académica y profesional necesaria para la transformación social. *Foro de Educación*, 16(24), 167-191. <https://doi.org/10.14516/fde.477>
- Del Pozo, F. J., Borjas, M., Valencia, J., Zolá, A. I, Astorga, C. M. i Ahumada, V. (2018). La investigación – acción en educación para la paz. Dins F. J. Del Pozo. (Comp.), *Educación para la paz: Conflictos y construcción de cultura de paz desde las escuelas, las familias y las comunidades* (p. 41-56). Editorial Dykinson.

Del Pozo, F. J., Jiménez, F. i Barrientos, A. (2018). Pedagogía social y educación social en Colombia: Cómo construir la cultura de paz comunitaria en el postconflicto. *Zona Próxima*, (29), 32-51. <https://doi.org/10.14482/zp.29.0004>

Del Pozo, F. J. i Zolá, A. I. (2018). Pedagogía social y educación social en Colombia: Una nueva cultura de paz para el posconflicto. Dins F. J. Del Pozo. (Comp.). *Pedagogía social en Iberoamérica. Fundamentos, ámbitos y retos para la acción socioeducativa* (p. 137-159). Editorial Universidad del Norte.

Elizalde, A., Martí, M. i Martínez, F. (2006). Una revisión crítica del debate sobre las necesidades humanas desde el enfoque centrado en la persona. *Polis. Revista Latinoamericana*, (15), 1-86. <https://journals.openedition.org/polis/4887>

Fuentes, P. i Gómez, M. A. (1991). Aproximación teórica a la investigación-acción y su proyección práctica en la realidad educativa. *Revista Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, (10), 295-309. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=117750>

Gómez, M. (2003). Aproximación conceptual a los sectores y ámbitos de intervención de la educación social. *Pedagogía Social. Revista Interuniversitaria*, (10), 233-251. <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=135015168011>
Instituto Nacional Penitenciario y Carcelario [INPEC] (s/d.). *Lineamientos normas, políticas, programas y proyectos dirigidos a población vulnerable de acuerdo con su misión y normatividad aplicable*. <https://tinyurl.com/y5e4zxt2>

Instituto Nacional Penitenciario y Carcelario [INPEC] (2019). *Informe estadístico enero 2019*. https://www.inpec.gov.co/estadisticas/informes-y-boletines/-/document_library/6SjHVBGriPOM/view_file/767959

Instituto Nacional Penitenciario y Carcelario [INPEC]. (2020). *Informe estadístico población privada de la libertad – agosto 2020*. <https://tinyurl.com/nf7mj54u>

Limón, M. R. (2017). Carácter científico y orígenes de la pedagogía social contemporánea. *Revista Iberoamericana de Educación*, 75, 21-44. <https://doi.org/10.35362/rie7501198>

López, F. (2005a). Inadaptación social y educación social especializada con jóvenes. Nuevas perspectivas. *Revista de Educación*, (7), 61-72. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=1991985>

López, F. (2005b). La educación social especializada con personas en situación de conflicto social. *Revista de Educación*, (336), 57-71. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=1195495>

Martínez, M. J. (2020). *Familias desplazadas en la ciudad de Bogotá en tiempos de COVID-19: Análisis socioeducativo y actuación del proyecto Corona Esperanza* [Trebll de grau, Universidad del Norte] Repositori Institucional Universidad del Norte. <https://manglar.uninorte.edu.co/handle/10584/9473#page=1>

Medina, D. (28 de setembre de 2020). *Entrevista a profesionales penitenciarios en el marco del proyecto socioeducativo*. Barranquilla, Colòmbia.

- Melendro, M. (Coord.). (2014). *Estrategias eficaces de intervención socioeducativa con adolescentes en riesgo de exclusión social*. Universidad Nacional de Educación a Distancia.
- Melero, N. i Fleitas, R. (2015). La investigación acción participativa en procesos de desarrollo comunitario: Una experiencia de cooperación interuniversitaria en el barrio de Jesús María, La Habana Vieja (Cuba). *Pedagogía Social. Revista Interuniversitaria*, 26, 203-228. <https://recyt.fecyt.es/index.php/PSRI/article/view/38447/21746>
- Migración Colombia (2020, 09 de setembre). *Venezolanos en Colombia: Cifras a corte de junio de 2020* [Live]. Facebook <https://www.facebook.com/watch/?v=809170969822064&extid=88LTXy-Zx6nJb2hve>
- Morata, T. (2014). Pedagogía social comunitaria: Un modelo de intervención socioeducativa integral. *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, (57), 13-32. <https://raco.cat/index.php/EducacioSocial/article/view/278526/368829>
- Organització Mundial de la Salut [OMS] (2020, març 11). *Alocució de apertura del Director General de la OMS en la rueda de prensa sobre la COVID-19 celebrada el 11 de marzo de 2020*. <https://www.who.int/es/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>
- Pérez-Serrano, G. (2005). Derechos humanos y educación social. *Revista de Educación*, (335), 19-39. http://www.revistaeducacion.educacion.es/re336/re336_02.pdf
- Pérez-Serrano, G., García, J. L. i Fernández-García, A. (2014). Fundamentos de la pedagogía social y de la educación social. *Interfaces Científicas. Educação*, 3(1), 21-32. <http://dx.doi.org/10.17564/2316-3828.2014v3n1p21-32>
- Polo, G. P. (2020). *Proyecto "Corona – Esperanza": Acompañamiento socioeducativo y familiar a las mujeres privadas de la libertad en condición de excepcionalidad de la reclusión de mujeres "La Badea" de Dosquebradas (Risaralda) y sus familias* [Treball de grau, Universidad del Norte] Repositori Institucional Universidad del Norte. <https://manglar.uninorte.edu.co/handle/10584/9471#page=1>
- Portafolio (2020, maig 20). *¿El país retrocedería 20 años en la reducción de pobreza?* <https://www.portafolio.co/economia/el-pais-retrocederia-20-anos-en-la-reduccion-de-pobreza-541008>
- Pozo, M. T. i Salmerón, H. (1999). Tendencias conceptuales y metodológicas en la evaluación de necesidades. *Revista de Investigación Educativa*, 17(2), 349-357. <https://revistas.um.es/rie/article/view/121901>
- Restrepo, B. (2002). Una variante pedagógica de la investigación-acción educativa. *Revista Iberoamericana de Educación*, 29(1), 1-10. <https://doi.org/10.35362/rie2912898>
- Rey, L. (23 de setembre de 2020). *Entrevista a profesionales penitenciarios en el marco del proyecto socioeducativo*. Barranquilla, Colombia.
- Sandín, M. P. (2003). *Investigación cualitativa en educación: Fundamentos y tradiciones*. McGraw-Hill.

Úcar, X. (2018). Pedagogía social en Europa y América Latina: Diálogos e interacciones en el marco de lo común. Dins F. J. Del Pozo. (Comp.), *Pedagogía social en Iberoamérica. Fundamentos, ámbitos y retos para la acción socioeducativa* (p. 3-33). Ediciones Universidad del Norte.

Zolá, A. I. (2020). *Movilización humana: de la precariedad a la garantía de derechos. Caracterización, atención y protección integral a infantes y familias migrantes venezolanas del municipio de Soledad (Atlántico) en el marco del proyecto “Corona Esperanza”* [Treball de grau, Universidad del Norte] Repositori Institucional Universidad del Norte. <https://manglar.uninorte.edu.co/handle/10584/9470#page=1>

